

публіцистичності властиві посланням з Криму, Капрі та Карпат. Зрештою, уся епістолярна спадщина свідчить про неординарність світогляду письменника.

Валентина Красавіна

СЛОВО М. КОЦЮБИНСЬКОГО І ПРО М. КОЦЮБИНСЬКОГО В ЛІТЕРАТУРНІЙ ЕКСПОЗИЦІЇ ЧЕРНІГІВСЬКОГО МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА

Цього року літературно-меморіальному музеєві-заповіднику М. Коцюбинського в Чернігові виповнилося 80 років. До музею входять меморіальний будинок письменника та літературна експозиція, відкрита 1983 р. у новому приміщенні. З літературної експозиції дізнаємося про етапи творчої біографії митця. На стендах – фото, особисті речі, документи, твори автора і книги, які читав, листи його й до нього.

М. Коцюбинський не любив писати про себе, говорити про творчі плани, оскільки був людиною скромною й достатньо замкнутою. Вважав, що головне – це творчість письменника, однак за наполяганням видавців і на прохання М. Мочульського, який писав про нього наукове дослідження, склав стислу художню біографію, звідки й дізнаємося про його формування як письменника. Згадував, що мати й книжка стали головними вихователями: мати часто читала дітям (їх було семеро) твори М. Некрасова, Т. Шевченка. Цікаво, що зростав майбутній письменник у російськомовному середовищі, у родині спілкувалися тільки російською. Українську чув лише від Хими (служниці). Після запалення легенів, коли в гарячці почав марити українською, відбулося «навернення» до рідної мови. Рано навчився читати, мав добру пам'ять. Читав багато, чимало українською. Навчаючись у гімназії, відчував себе уже свідомим українцем. Глибоко запали в душу історичні пісні лірника Купріяна про турецьку неволю. В автобіографічному листі до видавництва «Вік» від 1 грудня 1902 р читаємо: «Вже у 9-10 літ пам'ятаю я складав українські пісні на вірєць народних. Взагалі любов до літератури у

мене розвинулась доволі рано, бо вже на 12 році я писав велику повість з фінського життя». Детальніше дізнаємося з листа до М. Мочульського від 30 листопада 1905 р.: «Серед авторів, яких я ковтав десятками, найбільше враження зробив на мене Марко Вовчок, а потому Шевченко... Читання настільки перевернуло мій світогляд, що з незвичайно релігійного хлопця, яким я був до 12 років, я став на 13 році життя атеїстом». Саме ці книжки «безповоротно направили мене на свідомий український шлях».

М. Коцюбинський дуже високо цінував творчість Т. Шевченка. Відвідавши могилу Кобзаря (1890 р.) він виклав свої враження у нарисі «Шевченкова могила», що був надрукований в журналі «Дзвін»: «Сум важким каменем налягає на серце, сльози тихо котяться з очей, коли згадаєш, хто тут похований... Перед очима стає ціле життя поета, його бажання хоч останні дні свої прожити в поетичній рідній країні, над любим Дніпром».

Ранній М. Коцюбинський засвоював досвід І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, наслідував їх етнографічно-реалістичну манеру. Про те, що цей інтерес був взаємний, свідчить відгук Панаса Мирного про оповідання «Харитя»: «Прочитав я її та й не стямився: у такій невеличкій приповідці та такого багато сказано! Та як сказано! Чистою, як кринишна вода, народною мовою, яскравим, як сонячний промінь, малюнком. Невеликими домірними нарисами, що розгортають перед очима велику – безмірно велику картину людського горя, краси світової, виявляють безодню глибину думок, таємниці поривання душі, забої невеличкого серця... Та так тільки справжній художник зможе писати!» (лист від 3 травня 1898 р.).

На початку 90-х М. Коцюбинський починає працювати у філоксерній експедиції, яка боролася зі шкідниками виноградників у Бессарабії. Проза цього періоду, за словами М. Слабошпицького «заграла новими яскравими барвами» («Що записано в книгу життя. Михайло Коцюбинський та інші», 2014. – С. 38). Письменник поступово відходить від стилістичних прийомів попередників, шукає свій шлях у літературі.

І. Франко у статті “Конкурс “Зорі” прихильно відгукнувся про твір “Задля загального добра”: «сцени з життя молдован в оповіданні змальовані дуже гарно. А такі малюнки, як поїздка хазяїна з жінкою і дітьми на виноградник, як палення вирубаних

виноградників, розпука жінки хазяїна навсігди врізуються в пам'ять читача – так вони ярко і пластично змальовані автором». Згодом в огляді «Новини нашої літератури» відзначить: «Коцюбинський розширив обрій української повісти... дав нам прегарні малюнки з життя наших південних сусідів – румунів і татар, доторкнувся життя наших гуцулів, що здавна ходять на заробітки до Бессарабії. Але Коцюбинський далеко не етнограф-обсерватор. Він наскрізь новочасний чоловік, перейнятий високими гуманними чуттями і ясним поглядом на життя». З цього періоду проза М. Коцюбинського набуває живописності, музичності, поліфонічності.

Сам письменник в автобіографічному листі до видавництва «Вік» від 1 грудня 1902 р. відзначав: «У роботі найприємніше мені обдумування. Тоді у мене все виходить незвичайно яскраво. Я багато переживаю, бачу, відчуваю. Мене часто трясє пропасниця творчості, але на папір попадає заледве 10 частина того, що маємо в думках. Все виходить блідим і не задовольняє мене». Насправді кожна фраза Коцюбинського виплекана, відшліфована, елегантна. В. Леонтович, меценат, літературознавець, який підтримував письменника фінансово, називав його творчість «гарнописом».

Також «справжнім художником слова», «закінченим майстром» вважає М. Коцюбинського М. Чернявський: «З великою приємністю я читав Ваші «Fat'у morga'n'y» й «Цвіт яблуні», особливо останнє, бо там багато Вашого я, душі Вашої» (лист від 10 вересня 1904 р.).

Листи, що увійшли до зібрання творів письменника, свідчать про добре знання сучасної йому української та зарубіжної літератури, про намагання якнайповніше враховувати досвід європейських письменників, про орієнтацію на імпресіоністично-психологічну прозу. Як художники-імпресіоністи в живописі, так Коцюбинський-письменник фіксував свої враження, яскраві кольори у прозі. Молодого українського імпресіоніста уже помітили в Росії і Європі, його активно починають перекладати. У листі до І. Мочульського від 30 листопада 1905 р. митець пише: «Більшість моїх оповідань перекладені на російську мову (деякі по 3–4 рази) і поміщені у кращих часописах («Русское богатство», «Жизнь», «Русские ведомости», «Наука и жизнь» «Южные записки»). Перекладають на інші мови: польську, німецьку, італійську,

норвезьку, іспанську, мадярську». Для української літератури це був значний прорив у царину європейської культури.

Польською мовою твори М. Коцюбинського перекладав Богдан Лепкий, який ставився до цієї праці дуже відповідально, пор.: «Я перекладаю «W petach szatana «Poczwarka», «W grzechny swiat», «Smiech», «Pojedunek» – перекладав дуже совісно, в інших простить деякі недостачі: не все українське можна по-польськи вірно передати» (лист від 23 січня 1907 р.).

В. Винниченко хоч і ревниво ставився до успіху М. Коцюбинського, писав у листі від 24 січня 1908 р.: «Прочитав я в збірнику «З неволі» Ваше «Persona grata» і не можу не висловити свого почуття великого задоволення цією роботою Вашою». Митці познайомляться у 1909 р. у Львові, коли М. Коцюбинський уперше їхатиме на Капрі. Він так згадує цю коротку зустріч: «Мені так пощастило, що я побачився з Вами, що й досі не можу натішитися. Жаль тільки, що це було на людях, коли увага розсипається і не можеш ні самим собою бути цілком, ні більше дістати од людини, яка тебе цікавить» (лист до В. Винниченка від 15 червня 1909 р.).

Добрі партнерські стосунки мав із М. Коцюбинським визначний громадський діяч, меценат української культури, публіцист, засновник і фундатор україномовних газет «Громадська думка» (1906), «Рада» (1906–1914) Є. Чикаленко, який часто друкував його статті й твори на сторінках «Ради». Саме він опублікував повідомлення на сторінках «Ради» (1909) про вихід новел письменника німецькою мовою: «Цими днями у Відні вийшов на німецькій мові том оповідань одного з найталановитіших наших новелістів – М.М. Коцюбинського під заголовком «Pro bono publiko. Ukrainische Novellen von Mychajlo Kozjubinskyj» з передмовою перекладника про нашого письменника. Книжку опублікувало відоме німецьке видавництво Carl Kenegen». Переклад здійснив Вільгельм Горошовський, який у передмові писав: «Донедавна ім'я понад 30-мільйонного українського народу, котрий упродовж століть був пригноблений царизмом і лише нині переживає своє національне і культурне відродження, було невідомим для середнього кола європейських читачів. А цей народ має своїх справжніх оригінальних письменників. Одне з перших місць в українській літературі належить напевно прозаїкові Михайлові Коцюбинському».

Етапною у творчому доробку письменника стала автобіографічна новела «Intermezzo». Засвідчений у ній новий стиль прози відразу гідно оцінили чехи – Я. Махал, В. Харват, також український громадський діяч і науковець, що жив в еміграції, О. І Бочковський. Він, підготувавши переклад чеською мовою, відзначив: «Мало у кого з сучасних українських письменників розповідь досягає такого рівня художності, як у М. Коцюбинського. Читач не просто сприймає зображення – перед його очима постає чудовий образ, що захоплює своєю художньою довершеністю та різноманітністю барв». Збірка «З глибин» з'явилася у 1910 р. з передмовою Бочковського про роль творчості М. Коцюбинського для української літератури. Пізніше в листі від 17 листопада 1911 р. напише: «Читаючи «Сон», я рівночасно інтуїтивно чув музику Гріга. Отже, окремо ще дякую Вам за те естетичне свято, яким було для мене читання «Сна».

Доцент кафедри слов'янської літератури Празького університету Я. Махал пише: «В малюванні настроїв Коцюбинський є недосягаємим майстром... Його праці, поміж якими знаходяться справжні мистецькі архітвори, визначаються тонкою сатирою, яка переходить поволі у гострий сарказм, коли саме представляє низькі, часто звірячі інстинкти людини, грубу замисловатість та підлоту або недотатки, які загублюють організм усього народу ... лагідний стиль, що як музика проникає до глибини душі, живість типів та малюнків, глибина активних концепцій та глибоко душевна любов до народу – це загальнопризнані властивості ескізів Коцюбинського».

Чотири рази М. Коцюбинський відвідував острів Капрі, починаючи з 1909 р., щороку їздив на лікування. За словами М. Слабошпицького, «Капрі освіжив палітру художника Коцюбинського, остаточно вивільнив його з-під диктату наративної скутості, поставив у контекст найсміливіших шукань тодішньої світової прози» (Що записано в книгу життя. Михайло Коцюбинський та інші. – С. 357). Там зустрівся з Максимом Горьким, і в них склалися гарні стосунки рівних творчих особистостей. Пор., як відгукується Горький про зустріч з Коцюбинським: «Очень я доволен, что встретил Вас и большую симпатию вызвали Вы в душе моей» (лист від 28 вересня 1909 р.). Вони добре знали творчість один одного, при зустрічах читали чернетки робіт, тобто вплив

був взаємний. М. Коцюбинський цінував думку російського товариша, і в листі до художника М. Жука від 15 липня 1910 р. писав: «Я дуже близько зійшовся з Горьким. Бачимось мало не щодня. Ведемо безкінечні розмови на літературні теми. Часом він читає мені свої нові речі, або оповідає, які плани у нього на будучі роботи». Завдяки Горькому познайомився й активно спілкувався з представниками російської літературної еліти – про це чимало згадок у листах, пор.: «Вчера вечером моя комната заполнилась людьми. Бунин читал свою повесть «Суходол», которая будет напечатана в «Вестнике Европы». Очень красиво написанная вещь, хотя философия для меня неприемлема» (із листа до О. Аплаксіної від 22 лютого 1912 р).

М. Коцюбинський вів активну громадську роботу: був членом Товариства українських поступовців, тарасівців, членом Чернігівської архівної комісії тощо. Щоб поліпшити етнографічну роботу на Чернігівщині, склав «Загальні вказівки» для збирачів етнографічних матеріалів і фольклору, при цьому звертався за допомогою до відомого етнографа, фольклориста В. Гнатюка: «В Чернігові є така урядова «Ученая архивная комиссия». Думаємо в її імені збирати по Чернігівській губернії етнографічні матеріали... Поклали в основу програму наукового товариства ім. Шевченка, але, може, у вас вийшло щось більш нове й повне, може, маєте, які інструкції і вказівки для збирачів етнографічних матеріалів» (лист від 6 жовтня 1902 р.).

М. Коцюбинський багато зробив для популяризації українського слова. На зборах Чернігівської громадської бібліотеки у 1905 р. письменник виступив із промовою проти утисків цензури. У 1906 р. Михайла Михайловича обрали головою чернігівського товариства «Просвіта», робота якого була спрямована на пробудження національної свідомості, на відродження національної культури. На одному з перших засідань «Просвіти» зініціював відкриття в Чернігівській губернії українських шкіл, організацію народних бібліотек і читань. За активної підтримки й участі письменника «Просвіта» влаштовувала концерти, літературні вечори тощо.

Клопотався М. Коцюбинський і збереженням та пошануванням культурної спадщини попередників. «В Чернігові поховано одного з найталановитіших українських поетів, байкаря

Л. Глібова. Чернігівські земляки, вкупі з сином поета, становлять над його могилою невеличкий монумент – надгробок. Однак зібраних на се грошей не вистачає на добрий, хоч і невеликий надгробок. Бажаючи вшанувати пам'ять поета так, як він того заробив, чернігівські українці вдаються до своїх петербурзьких земляків, просячи їх пособити в сій справі грішми», – таке прохання висловлено в листі до Д. Мордовця від 4 травня 1899 р.

Діяльність письменника на культурно-просвітнянській ниві привернула небажану увагу поліції. У матеріалах жандармської справи читаємо: «Личность, безусловно, вредная по своим украинофильским революционным взглядам, вращается среди лиц поднадзорных, друг и единомышленник Гринченко и др. Требуется усиленного надзора».

Надійним помічником, першим критиком і порадиником М. Коцюбинський вважав дружину – Віру Устимівну Дейшу: «Досадно, що не можу тобі читати того, що написав. Ти єдиний мій критик, якому я вірю і на смак якого покладаюсь» (лист до від 28 січня 1912 р.).

М. Чернявський у спогадах «Червона лілея», які опубліковані в Херсоні у 1920 р., пише: «Коцюбинський... був центром своєї сім'ї, її душею. Багато він дав сім'ї, але й багато мав од неї... Він дуже любив свою сім'ю й інтереси кожного члена..., їх горе й радощі він завжди носив у своїй душі».

Отже, із листів, відгуків сучасників постає цілісна постать М. Коцюбинського – оригінального письменника-гуманіста, громадсько-культурного діяча з неохопним колом просвітницько-культурних інтересів, порадирика для товаришів по перу, люблячого чоловіка й батька. Однак на першому місці у нього завжди була творчість. Він орієнтувався на європейські зразки, активно шукав нові теми й художні форми. Саме М. Коцюбинський збагатив українську літературу імпресіоністичною виразністю, настроєвістю й одним із перших інтегрував українську прозу в модерний європейський літературний контекст.